

ВІДГУК

на дисертацію «**Дихотомія провінції та метрополії
у прозі Інгеборг Бахман**»,

подану на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук
за спеціальністю 10.01.04 – література зарубіжних країн

Ісапчук Юлії Вікторівни

Сучасне літературознавство містить цілу низку переконливих теоретичних положень, які визначають систему відносин «людина – простір – культура». У вивченні таких взаємозв'язків особливо важливим є концептуальний рівень їхнього розуміння, тобто те, як сприймаються й оцінюються певні території, ландшафти, місця в межах даної культури, на основі чого складається уявлення про їхні стійкі культурні значення. Перебуваючи у суспільній свідомості чи будучи відображеними у художніх творах, ці стійкі уявлення про географічні об'єкти, міста, локальності визначаються як образи місця, геопоетичні образи, за термінологією все популярнішої геопоетики, які вміщують візуальні й естетичні характеристики, емоційні впливи, символіку. Образ місця вагомий тим, що його неповторні смисли, наділені координатами в географічному просторі, спричиняються до творення структури культурного ландшафту країни. Наслідком здатності культурного ландшафту до переструктурування є притаманні йому принципи ієрархічності і полімасштабності, тобто розгляд його з різних точок зору (зовнішньої та внутрішньої), що уможливорює констатування його варіативності. Із цього погляду, простір провінції, який звично постає як антитеза і смислове тло для столичних міст, може розглядатися й як унікальний, тобто такий, що не потребує для своєї культурної ідентифікації жодного співставлення. Дослідження Юлії Ісапчук, яке орієнтується на подібні теоретичні положення і водночас конкретизує та поглиблює окремі з них, безумовно, слід вважати актуальним і

перспективним. Відзначимо, що запропонована у темі дисертації проблема дихотомії провінції та метрополії належить до сьогодні активно обговорюваних, комплексних, міждисциплінарних проблем, вирішення яких обіцяє важливі багатоаспектні узагальнення і в історичному, і в національному, і в соціальному, і в культурному, і в особистісному планах. Найвагомішим, з історико-літературного погляду, слід вважати той факт, що в роботі Ю. Ісапчук мовиться про особливу фазу в історії австрійської літератури, яку характеризують через специфічне збереження в ній одночасного співіснування і протистояння старої та нової культур, особливу конкуренцію, яка зокрема спостерігається в Інгеборг Бахман. Це зумовлено тим, що в Австрії тривалими були диференції поміж сільською і міською сферами впливу. Тільки у 70-х роках ХХ століття спостерігається специфічна авангардистська хвиля, так звана антирегіональна література, яка продемонструвала зміну парадигми на користь радикальної втрати ілюзій та заперечення ідеалізації, а також – критичної урбанної позиції. Відтак дисертаційну роботу позиціоновано як складову вивчення австрійської літератури через її специфічне звернення до просторової проблематики, яке особливо спостерігається останнім часом. Надзвичайно плідним та актуальним таке формулювання проблеми видається і в зв'язку із суб'єктивним досвідом творчої особистості, для якої поняття «провінція» та «метрополія» стають важливими категоріями творчості. У такий спосіб теоретична проблема увиразнюється й аргументовано вирішується на прикладі творчості австрійської письменниці Інгеборг Бахман, пропонуючи, що важливо, оригінальний погляд на її доволі ґрунтовно вивчений творчий доробок. Саме завдяки цьому дисертація перебуває в річищі пошуків нових підходів до вивчення творчості авторки, що засвідчив зокрема проведений у Відні 2006 року міжнародний симпозіум «Топографії митця. Нове наближення до творів І. Бахман».

Актуальність теми дослідження підтверджується й її зв'язком із планами науково-дослідницької роботи кафедри зарубіжної літератури та

теорії літератури Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Основні наукові положення в дисертації, а передусім переконання у тому, що австрійську літературу ХХ століття, а також творчість її найвизначніших представників плідно вивчати у контексті своєрідної дихотомії провінції та метрополії, сформульовано чітко і послідовно та ґрунтовно аргументовано, в окремих аспектах (наприклад, щодо регіональної літератури), з огляду на об'єкт дослідження, навіть із надмірною вичерпністю. Текст дисертації й автореферату засвідчує глибоке знання та розуміння дисертанткою досліджуваної проблематики, її прагнення представити якомога ширший контекст навіть дотичних до основної проблеми ідей, не стільки ствердити, як продемонструвати їхню достовірність, покликаючись на визнаний у сучасній науці стан справ і на її авторитетних представників. Логічна побудова роботи додатково засвідчує намір дослідниці і структурою наукових пошуків наголосити на своїй науковій концепції – амбівалентності у творчості І. Бахман окремих понять – і провінції, і метрополії, а також дихотомії цієї пари. Слід окремо вказати і на майстерне володіння дослідницею технікою уважного читання тексту й її аналітичні здібності формулювання суттєвого у процесі співставлення схожих смислів, віднайдених в різних творах австрійської письменниці. Переконає широкий перелік у дисертації використаних літературознавчих джерел та обсяг досліджуваного матеріалу. У висновках систематизовано основні положення проведеного дослідження.

Окремі наукові твердження дисертації Юлії Ісапчук, безумовно, відзначаються науковою вагомістю і певною новизною та свідчать про особистий внесок дисертантки і в розвиток сучасного бахманознавства, а тим самим і в розвиток вітчизняного германістичного літературознавства. Як такі слід відзначити:

- *Термінологічне увиразнення літературознавчих понять «провінція» та «метрополія» з урахуванням досягнень*

літературознавчої германістики та вітчизняного провінціалознавства: у цьому зв'язку наголошено на пов'язаності провінції та метрополії з аспектом етнічної багатоманітності Габсбурзької монархії та Австрії як її правонаступниці; вказано на особливий статус провінції, пов'язаний із повсякденням, і протиставлено її столичній свідомості; констатовано відносність провінційного в залежності від точки зору спостерігача; пояснено провінційний комплекс столичності; з'ясовано аспект взаємодоповнюваності столиці і периферії; розглянуто провінцію як соціокультурний феномен та ін.

- *Постановка проблеми тенези феномену провінція в австрійській регіональній літературі*. Констатовано як неоднорідність самої регіональної літератури, так і неоднозначність поняття «провінція» в ній.
- *Зосередження уваги на духовному просторі письменниці Інгеборг Бахман*, в якому суттєву роль відіграє габсбурзький міф, специфіка розуміння якого письменницею увиразнюється через покликання на твори Йозефа Рота, в результаті чого обґрунтовується «спільний мислений ландшафт». Наголошення на тому, що власна модель мислення письменниці, хоч і відштовхується від габсбурзького міфу, проте зорієнтована в майбутнє і містить елементи утопії як результат опрацювання історії.
- *Глумачення категорії культурного пограниччя як особливого людського досвіду*, з яким пов'язана візія культури, ґрунтованої на згоді, амбівалентності цінностей, відкритості до іншого. Характеристика у цьому контексті Каринтії як імагінованої батьківщини І. Бахман. Обґрунтування ідеї духовного збагачення письменниці внаслідок її походження із помежів'я, ідентифікація

австрійського як такого, що сформувалося на основі поєднання набутоків західної і східної культур.

- *Окреслення основних рис австрійської провінції на прикладі Клатенфурта*, рідного міста І. Бахман, на основі аналізу оповідання «Юність в австрійському місті» і співставлення образу провінції з біографічним матеріалом письменниці (інтерв'ю, листування). Описано ускладнені стосунки із містом дитинства, що пояснюється історичним впливом на осмислення цього топосу.
- *Концептуалізовано образ провінції в романі «Книжка Франци»*. Вказано на роль різних топосів (Galicien, Відня й Єгипту) у просторовій організації цього тексту, що функціонує за принципом дихотомії. Обґрунтовано полісемантику бахманівської Galicien: як «Дому Австрія», який є метафорою мультикультурного простору в Європі, альтернативну форму втрачених соціальних стосунків у сучасному суспільстві, простір архетипу Франци, важливий для ґрунтування її «я», простір пам'яті.
- *Представлено образ Відня як «міста без гарантій»*, який відіграє роль місця пригадування, барометра душевного стану героїв, форми буття, місця утопії сподівань, індикатора міжлюдських стосунків, культурної столиці.
- *Вибрані для аналізу твори письменниці* уможливили дослідниці робити комплексні узагальнення щодо творчості І. Бахман в цілому і, орієнтуючись на біографічний метод дослідження, формулювати припущення щодо її особистісного досвіду.

Результати наукового дослідження представлено в наукових виданнях, згідно вимог до дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук. Основні положення дисертаційного дослідження

висвітлені у 10 одноосібних публікаціях (з них 3 іноземні), що входять до затвердженого ДАК МОН України переліку наукових фахових видань, та у 5 додаткових публікаціях. Зміст автореферату відповідає основним положенням дисертаційної роботи, ідентичний їй за структурою та викладом матеріалу.

У теоретичному плані результати проведеного Ю. Ісапчук дослідження цінні тим, що поглиблюють розуміння літературознавчих понять «провінція» та «метрополія» і на конкретному матеріалі увиразнюють взаємозв'язки між ними. У зв'язку із цим акцентується роль географічного помежів'я як продуктивного підґрунтя для творчої особистості. Засвідчено вагомість і продуктивність застосування методики аналізу просторової організації тексту як оптимального шляху до розкриття специфіки авторської свідомості. Письменницю Інгеборг Бахман представлено як митця з особливою схильністю до топографічних описів з акцентом на таких локусах, як Каринтія, Клагенфурт, Відень, та відповідних топосах міста, батьківщини, дому. Практичне значення отриманих результатів полягає в їхньому застосуванні в навчальних курсах з історії зарубіжної літератури та спецкурсах з історії австрійської літератури. Робота є зразком майстерного аналізу художнього твору на основі техніки уважного прочитання, що може слугувати методичним супроводом для опановування навиками основ наукових досліджень.

У мовному аспекті виклад матеріалу і в дисертації, і в авторефераті характеризується послідовним дотриманням наукового стилю, за якого чітко відстежується логіка розмислів дисертантки, націлена на досягнення поставленої мети. Головні терміни і поняття, якими оперує дослідниця, чітко визначені. Думки та висловлювання, на які посилається дисертантка, відповідно позначені.

Виходячи із переконливої обізнаності і компетентності Ю. Ісапчук стосовно історико-літературних тенденцій австрійського літературного процесу, а також новітніх літературознавчих підходів їхнього осмислення,

цікаво було б з'ясувати деякі дискусійні моменти, підставою для яких є певні судження у тексті дисертації, і висловити певні зауваження:

- Доволі чітко у роботі відстежується амбівалентність поняття «провінція» і поняття «метрополія» у творчості І. Бахман, а от дихотомія провінції і метрополії вимагає додаткового осмислення. Побіжно можна зустріти думки про те, що, за К. Криловою, Відень і провінцію необхідно розглядати як полюси топографічного способу письма І. Бахман, і, мабуть, її ідентичності, що, за Н. Фраєм, йдеться про певну цілість, в якій периферія і метрополія взаємопов'язані. Хотілося б уточнити розуміння дослідницею цієї, вочевидь, ключової для топографічної поетології І. Бахман моделі мислення та її ставлення до цитованих в роботі думок. І як пояснити, що такі міста, в яких письменниця провела певний час свого життя, як Париж, Мюнхен чи Цюрих, залишилися, за формулюванням Крісти Гюртлер, «визначними пустими місцями» чи «пунктами її топографічної відсутності», й яке значення для її життєтворчості має наголошений особливо в листуванні «її безперервний рух поміж містами й окремими країнами», але також і можливість повернення в її батьківщину Каринтію. Чи можна стверджувати, що модель «подвійного життя», тобто його розщеплення на життя на відстані і на життя топографічного й імагінаційного реконструювання батьківщини у творах є важливою ознакою її топографічної поетології. І чи не може бути загалом так, що ті, що говорять про провінцію, більшою мірою говорять про самих себе, тобто про провінцію у собі.
- У зв'язку із дихотомічною просторовою моделлю «провінція – метрополія» Інгеборг Бахман, тобто межового, закритого та центрального, доцентрового виникає питання про контакт

центру і провінції у глибокому сутнісному смислі, наприклад, збалансовування «провінційності» і «столичності» обох складових моделі: наскільки провінційною в її художньому світі є «провінція» і столичною її метрополія Відень і навпаки, чому утопічний простір сподівань пов'язується саме із провінцією, а «Відень мовчить», як зазначається в романі «Маліна». Яку роль відіграє провінційність в її індивідуальному міфі: за словами Клауса Бріглеба, Бахман додавала до німецького центру Групи 47 «відтінку австрійської провінційності», екзотики. Відомо, наприклад, що співвітчизниця І. Бахман Ельфріде Слінек, отримавши Нобелівську премію, презентувала себе як «просту австрійську провінціалку».

- У розділі 1.3. Австрійська регіональна література ХХ століття: генеза феномену провінція, фактично, йдеться про одну традицію австрійської літератури, в якій суттєву роль відіграє тлумачення поняття «провінція». Однак дозволимо собі припустити, що зосередження уваги письменника на понятті «провінція» ще не означає його приналежності до регіональної літератури. Більше того, як сюжет літератури провінція була репрезентована у класичній літературі ще задовго до «культурно-консервативного» її відкриття й осмислення наприкінці ХІХ століття. Принципово важливим є оригінальний підхід митця, який здатен помістити мотиви і середовище обмеженого фрагменту світу у виміри людських горизонтів: зображена провінція має бути впізнавана як окремий зразок людського буття в закритій системі часово-просторових координат чи у певному регіональному хронотопі. Зображені відносини при цьому набувають символічного значення. Як наслідок, дозволимо собі засумніватися, чи так звана антирегіональна література, незважаючи на близькість назв,

дійсно, є новим етапом розвитку регіональної літератури (с. 40) чи її модифікацією (с. 44). Чи не правильніше було б розглядати цю літературу як нове явище в австрійській літературі, хоча б із тих міркувань, що приналежні до неї автори, Т. Бернгард, Е. Єлінек чи П. Гандке, зображаючи провінцію, формулюють зовсім інше послання, виходячи зовсім з інших естетичних принципів. Юлія Ісапчук і сама зазначає, що Інгеборг Бахман вона не зараховує до регіональних авторів, то чим пояснити в дисертації таку велику увагу саме до регіональної літератури. Можливо, логічніше було б поставити акцент саме на генезі літературного поняття «провінція», залучивши до огляду регіональну літературу, але не представляти її як панівну і всеосяжну.

- Було б доречно визначити специфіку зображення Відня І. Бахман у контексті «романів великого міста» (і хоча б згадати у цьому зв'язку «Берлін. Александерплац» А. Дебліна), а передусім романів про Відень (Г. фон Додерера, Р. Музіля, Е. Єлінек та ін.).
- У листуванні із Паулем Целаном Інгеборг Бахман часто говорить про Відень, характеризуючи місто як місце двозначності, самотності, незрозумілого відчуження, просячи захисту від страху, який виникає в неї від перебування тут. У зв'язку із відчутним зацікавленням дисертанткою життєписом І. Бахман і прагненням прийти до умовиводів про її особистість, вочевидь, було б цікаво звернутися і до подібних висловлювань письменниці, які зустрічаються в її листуванні?
- Невдале формулювання на ст. 6: наукова новизна дослідження не може полягати у тому, що «була зроблена спроба по-новому прочитати прозові тексти Бахман у часопросторовому зрізі», тим більше, що намір успішно реалізовано.

Дисертація Юлії Ісапчук є оригінальним та самостійним дослідженням. У ній представлено науково обґрунтовані положення, вона містить новизну висновків і практичну цінність. Актуальність запропонованого дослідження незаперечна. Вважаю, що дисертація «Дихотомія провінції та метрополії у прозі Інгеборг Бахман» відповідає вимогам ДАК і «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24.07.2013, а її автор, Ісапчук Юлія Вікторівна, заслуговує на присудження їй наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.01.04 – література зарубіжних країн.

Світлана Павлівна Маценка,
доктор філолог. наук, доцент
кафедри німецької філології
Львівського національного
університету ім. Івана Франка